

PUKÁNSZKY BÉLA
Szeged

Schneller István gondolatai a pedagógus személyiségéről*

Ki a jó pedagógus? Ez a kérdés nemcsak napjaink hálás vitatémája, hanem a pedagógia történetének szinte valamennyi kiemelkedő egyénisége kifejtette ezzel kapcsolatos véleményét. Nem volt ez alól kivétel Schneller István (1847—1939) sem, aki a kolozsvári, majd később a szegedi egyetem pedagógia professzoraként tartott nevelés-tani és didaktikai tárgyú előadásokat.

A didaktika tudományának terrénuma abban a korban nem volt annyira körülhatárolt, mint napjainkban. Így azután Schneller István előadásaiban helyet kaphattak a tanítók és tanárok kívánatos személyiségvonásaival foglalkozó fejtegetések is. Érdemes közelebbről megismerkednünk ezekkel a — hallgatók lejegyzésében fennmaradt — előadásokkal. Schneller gondolatainak egy része ma már megkérdőjelezhető, vitatható, többségük viszont örökérvényű igazság. Lapozzunk hát bele az 1905/6. tanévből fennmaradt kolozsvári „Didaktika” jegyzetbe!

Talán az előadás műfaja indokolja, hogy Schneller az egyetemi hallgatókkal olyan részlettemákat is alaposan megismertetett, melyek a mai olvasó számára kissé banálisnak hatnak. A tanárokkal szemben támasztandó fizikai követelmények között így szót ejtett a testi felépítésről és az egészségi állapotról. Ha arra gondolunk, hogy abban a korban milyen elterjedt betegség volt a tuberkulózis, érthetővé válik számunkra a professzor aggodalma: „Igazán komolyan kell venni azt az esetet — figyelmeztette hallgatóságát —, a mikor az illető tanár egészségi állapota inficiáló hatással lehet magára az ifjúságra is, különösen értem a tüdővesztes állapotokat, vagy egyáltalán az infectiosus betegeket. Azért az illető tanárnak jól felfogott érdekében is ilyen esetekben érthető a nyugdíjazás . . .” [1]

Előadásaiban a pedagógus ruházatát, *öltözködését* is vizsgálta. Fő követelménye a tisztaság és az egyszerűség. Az öltözék ugyanakkor legyen az „egyéniség kifejezője”. Ami a tanár legmegfelelőbb *életkorát* illeti, síkra szállt azokkal a mechanikus felfogásokkal szemben, amelyek azt egy viszonylag szűk intervallumra korlátozzák (pl. huszonötötől negyvenöt éves korig). Szavai ma is megszívlelendők: „Ha körülnézünk, látni fogjuk, hogy nem lehet ilyen számokkal operálni. Vannak emberek, a kik fiatal korukban öregek, és vannak viszont olyanok, a kik öreg korukban fiatalok. Nem a kortól függ a tanár alkalmatos (vagy nem alkalmatos) volta, hanem attól, hogy *van-e kölcsönhatás tanár és ifjúság között.*” [2]

Szó esett a didaktika stúdium keretei között a pedagóguspálya „nemi meghatározottságáról” is: Vajon kik alkalmasabbak tanárnak, a *férfiak vagy a nők?* „E kérdésre egyszerűen felelni nem lehet — halljuk Schneller véleményét. Tény az, hogy a nőben a receptív elem van túlsúlyban, a férfiban pedig a spontán elem; amott a passzív, emitt az aktív elem. Így *mindkét nemnek megvannak a maga sajátos előnyei nevelési szempontból is.*” [3]

* A dolgozat a „Tanárképzés története a József Attila Tudományegyetemen és jogelődjein (1872—1985)” c. OTKA-kutatás keretében készült.

Schneller a családjában és a dolgozó nő szerepét nem tartotta összeegyeztethetőnek. A leghatározottabban *síkra szállt a tanítónők házassága ellen*. „A mint férjhez ment — mondotta a tanítónőről —, megszűnt tanítónő lenni, két úrnak szolgálni nem lehet. A családban azt a nyugodtságot, zavartalanságot, minden idegentől való befolyásoltságot kizáró légkört kell létesíteni, a mely éppen úgy a küzdő férfi urára mint a fejlődő gyermekre nézve életfeltétel.” [4] A családanyának „osztatlanul” kell élnie férje „szellemi körében”, csak így vehet részt annak munkásságában, így plántálhatja be gyermekeibe „azt az ideált, a melyet ő örökölt, s a mely ő benne él”. [5] E felfogás szerint a nőnek visszavonultan kell élnie, kerülnie kell a feltűnést (hiszen „az a nő, a kiről sokat beszélnek, gyanús”), így teljesítheti „szent hivatását”, „a családi szent tűzhely mellett”. Cserébe azt a tudatot kapja, hogy az ő szerepe pótolhatatlan a társadalom életében: „Csak kiemelkedő nőknek vannak kiemelkedő gyermekeik — halljuk Schnellertől —, és így mondhatjuk azt is, hogy *a társadalmat leghatározottabban és legmélyebben nem a férfi határozza meg, hanem a nő gyermekei útján: ő a jövőnek tulajdonképpeni előkészítője.*” [6]

A tanítónők családi állapotáról vallott rigorózus felfogását feltehetően kortársai közül is sokan megkérdőjelezték, mint ahogyan gyökeresen más véleményt alkotott e kérdéstről száz esztendővel korábban a kiváló szarvasi reformer, *Tessedik Sámuel* is. Ő ugyanis kiemelkedő fontosságot tulajdonított a „tanító-nők” képzésének és munkájának. [7]

A férfi tanárookra vonatkozóan már más Schneller véleménye: az ő számukra a házasság „nagy nevelő iskola az altruizmus szempontjából” Az a férfi tanár, aki saját gyermekeit is neveli, elmélyítheti, „concréttá teheti” szeretetét. „Általánosan szépen lehet szeretetről beszélni, de ezen szép beszédnek tanúbizonyosága, próbája az egyes emberrel szemben viselkedő szeretet lehet csak.” [8] Ez a gondolat is példázza, hogy Schnellernél a „szeretet elve” nem csupán öncélú szentimentalizmus, hanem a másokért való cselekvést meghatározó életérzés.

„Abban látjuk tehát a házas tanár előnyét — summázza véleményét a kolozsvári professzor —, hogy folytonosan, a gyerek individualitására utaltatik; s mivel minden egyes gyerek más individualitású, *a tanár mintegy leckét kap a gyermekektől, nevelővé válik a nevelés útján*. Ott, a hol ez nincs meg, igen könnyen befészkelődik egy általános chematizáló és mechanizáló modor magába a nevelésbe, a mely fölöslegesen hangsúlyozza a tekintélyt, a mely mögött azonban nincsen szerető szív, a mely az individualitással törődne.” [9] Rousseau-i ihletésű gondolatok ezek a gyermeki egyéniség tiszteletéről, az egyénre szabott bánásmód szükségességéről.

A pedagógus fizikai és nemi meghatározottsága után Schneller előadásaiban a tanár *belső értékeivel*, habitusával is foglalkozik. Rendkívül fontos kritériumnak tartja, hogy mint személyiség, a pedagógus „a kultúrunka egészébe behelyezkedjék”. Az organiztikusan felfogott, egymásra héjszerűen rétegződő „történeti hatalmának”, a nagy egésznek értékes szervévé kell válnia. Meg kell találnia saját helyét, saját vezérlő „cél gondolatát” ebben a társadalmi rendszerben.

Egyenesen következik ebből, hogy a jó tanár „nem különítheti el magát egy-egy szakmában, hanem a kultúra egészével kell foglalkoznia. [10] Ehhez segíti — a hagyományos értelemben vett — gimnázium is, ahol a műveltség legtágabb régióiba kap bevezetést a fiatal. Az itt szerzett sokoldalú műveltség nem tekinthető befejezettnek — hangsúlyozza Schneller. Az egyetemnek ugyanis éppen az az egyik legfőbb feladata, hogy alkalmat adjon a hallgatók sokoldalú érdeklődésének kielégítésére. Ennek természetesen elengedhetetlen előfeltétele az *egyetemi tanszabadság*, a professzorok szabadsága az általuk igaznak felismert tudományos meggyőződés hirdetésében, illetőleg — ezt kiegészítendő — az egyetemi polgárok „hallgatási szabadsága”.

Schneller egész életében küzdött az államhatalom „centralizáló és burokratizáló törekvései ellen, fellépett a hivatal „gyámkodó és ellenőrző” magatartásával szemben. A tanszabadság megsértését látta abban az irányzatban is, amely a magyar egyetemeken — francia mintára — a „szakiskolai” jelleg, a szakképzési irányultság előtérbe kerülését szorgalmazta. [11]

Hogy a „kultúra egésze” kifejezés Schneller felfogásában döntő többségében humán műveltséget jelentett, azt bizonyítja az a részletezés, amelyben a *leendő középiskolai tanárok számára szükséges stúdiumokat* taglalja.

Milyen tudományokkal kell foglalkozniuk a tanárjelölteknek? Mindenekelőtt a *történettel*, elsősorban saját szakmájuk történetével. Fontos a művészet, a szépirodalom és a nyelv ismerete is. Régi eszményét eleveníti fel újra, amikor az *összehasonlító valástörténet* is a jövőendő tanároknak hallgatni szükséges tárgyak közé sorolja. (Mindzen bizonnyal az egyes felekezetek közötti megértést, a vallási türelmet kívánta ezúton a hallgatók igényévé tenni, ez a nyitottság és együttműködésre kész megértés Schnellert magát is jellemezte.) A *filozófia* sem elhanyagolható tudomány, hiszen ez teszi lehetővé, hogy *ki-ki saját gondolkodása alapján* alkossa meg a maga világnézetét”. [12]

A fentebb említetteken túl fontos még a pedagógus számára, hogy a „szociális kérdések” tárgyában is megbízható ismeretekkel rendelkezzen. „Érezhetjük ugyanis — magyarázza Schneller —, hogy az egész társadalom mintegy forrongó vulkánon áll. A szociális kérdés a maga nagy és fényes voltával mindenképpen előtérbe lép; ezért is nagyon kívánatos, hogy azok, a kik vezető szereppel bírnak, különösen a kik mint tanárok lesznek kötelesek a jövő nemzedéket befolyásolni, e szociális kérdés tényezői felől tájékozódva legyenek.” [13]

(Érdekes az előadások lejegyzőjének zárójeles megjegyzése is: „Én e tekintetben különösen sokat hallgattam Schnellert, ki a munkások kérdésével foglalkozva mindig nagy publikumot tudott maga köré vonni, s nemcsak jogászokat, hanem minden facultas hallgatóit.” [14])

Schneller igen nagy jelentőséget tulajdonított a műveltség legszélesebb körű terjesztésének. Az „University Extension” (kiterjeszkedő egyetem, szabadegyetem) keretei között ismeretterjesztő előadások sorozatait tartották abban az időben világszerte a legszegényebb sorú munkások számára. A kolozsvári professzor is úgy vélte, hogy az egyetem az ilyen felvilágosító tevékenység révén képes lehet a társadalmi berendezkedés jobbítására is. A felvilágosodás korának a nevelés-művelés hatalmába vetett feltétlen hite él itt tovább Schneller gondolkodásában.

„A társadalmat regeneráló munkára van szükség — írja a Paedagogiai dolgozatok első kötetének bevezetésében —, a mely az individualistikus eszmék által megzavart családot, társadalmat eredeti eszmei alapjaira visszaállítja, s e szellemi alapon nyugvó tekintélyével előkészítse, táplálja és támogatja a céltudatos paedagogiai eljárást.” [15] Látható Schneller társadalomszemléletének ellentmondása: a tudás széles körű terjesztése útján a viszonyok jobbítását reméli, de ezzel a változással valójában a régebbi tradíciók újraélesztését kívánja.

A jövőendő tanárainak szükséges eddig kizárólag humán elemekből összeszőtt kulturális anyaghoz egyetlen reál tudomány csatlakozik: az *egészségtan*. „Az egészséggel is foglalkoznunk kell — halljuk Schnellert —, mert ennek segítségével lehet erős nemzedéket teremteni!” [16]

Mielőtt a pedagógus jellemző vonásait tovább sorolnánk, érdemes egy rövid kitérőt tennünk. Schneller István a „személyiség paedagogikája” néven sajátos elméleti rendszert dolgozott ki. Ennek lényege, hogy az ember erkölcsi fejlődése során három fokozaton megy keresztül:

Az „érzéki Éniség” szintjén csak saját önös érdekeit tartja szem előtt, a „törté-

neti Éniség” fokán pedig egyéniségét feladva teljesen feloldódik a kisebb-nagyobb csoportokban, közösségekben. Ezt követi a „tisza Éniség” lépcsőfoka, amelyen már tudatosan, saját elhatározásából vállalja és követi e közösségek értékes normáit, szabályait, törvényeit. (Ennek elérése nem törvényszerű, az ember megrekedhet az alsóbb szintek valamelyikén.)

E háromlépcsős etizálódási folyamatot Schneller természetesen a pedagógusok erkölcsi fejlődésére is kiterjeszti.

Az *érzéki Éniség* fokán álló tanár számára saját hivatása eszköz csupán. „Azon igyekszik, hogy minél hamarabb lerázza magáról, s lehetőleg minél több jövedelmező magántanítványra, „privátára” tegyen szert. „A kik a gyakorlati életbe bepillantanak, tudják, hogy milyen könnyű a tanárnak privátát kapni; ámde ezzel azt jelenti ki az illető; hogy az ő tanári működése mint olyan, elégtelen — hangzik Schneller ítélete. Sokkal célszerűbb, ha a pedagógus a kiemelkedő tanulókra bizza gyengébb társaik korrepetálását. [17]

A *történeti Éniség* álláspontján álló tanár (vagy tanító) mindenáron „önmagát akarja emelni”, hivatását és tanítványait saját ambíciói elérése érdekében használja fel. „Lelkiismeretesnek látszik, de csak azért, hogy kitűnjön, hogy szóljanak róla; szeretetet mutat, de csak azért, hogy beszéd tárgya legyen; felfelé a legalázatosabb, de csak azért, hogy elismerjék.” [18]

Ezen a ponton előbukkan Schneller morálintropológiai rendszerének egy belső ellentmondása. Ahogyan arra a professzor is figyelmezteti hallgatóságát: „A *történeti Éniség álláspontján mindez természetes*, de a tanárnak álláspontján rendellenes valami, ezért mindezekről óvakodni kell.” Valóban, a történeti Éniség jellemzői közé tartozik „a történeti hatalom (szűkebb-tágabb közösségi körök) köztudatában levő dogmák” *engedelmes elfogadása*, [19] a külső törvények feltétlen betartása. Ebből viszont az következik, hogy ha ezek a normák erkölcsileg értéktelenek — mint például a felettesei kegyeit kereső tegtető tanár esetében — az egyén azt is gondolkodás nélkül elfogadja. Az ilyen magatartás ugyanakkor az etikai fejlődés zsákutcáját jelentené, az ember megrekedne a történeti Éniség fokán.

Feltehetően maga Schneller is érezte ezt az ellentmondást. A *tiszta Éniség* szintjén álló pedagógust ugyanis az előző fokozat ellenpólusaként jellemezte: „Én igen nagy súlyt fektetek . . . a tanári önértetre, azonban a régibb patrónusokkal, s az újabb időkben különösen állami hatóságokkal szemben elkövetett *alázatoskodással*. A *tanári önértettel* aztán adva van az is, hogy a többi tanárokkal *solidaritási érzékkel* bír, hogy *testületi szellem* fejlődik ki az illetők között.” [20]

Tanári önértet, a pedagógusok egymást segítő tartalmas közössége, élő iskolai tradíciók — ezek azok a tényezők, amelyek Schneller felfogása szerint a pedagógus etikai fejlődését előmozdíthatják.

A *tiszta Éniséggel* rendelkező tanárnak, az igazi „személyiségnek” természetszerűen bele kell tagolódnia a tágabb közösségi körökbe, a történeti hatalmak felsőbb organizációiba is. Így az igazi pedagógusnak *jó hazáinak kell lennie*. A valódi hazaszeretetről akkor beszélhetünk, ha a nemzetállammal „érdekközösséget vállalunk”, tehát ha annak értékeivel, alkotmányával, törvényeivel, törekvéseivel együtt mintegy bennünk is él. „Ez a szellemi közösség, a nemzetállam szellemében való élés a hazaszeretet alapja.” [21] Schneller dialektikus gondolkodásának szép példája, ahogyan a nagy közösségen belül az egyén másságát, egyediségét jellemzi: „Miatán azonban minden egyes ember egy sajátos szerv, ha igazán a haza szellemi testében él, szükséges, hogy mindenki egész sajátos politikai meggyőződésre juthasson . . . Minden tudatos embernek lelkében él az ő hazájáról, államáról egy eszménykép, az illetőnek politikai meggyőződése. *Ez mindig jogosult; s* nem sanctificálása a létező állapotoknak, hanem

a fejlődés törvényeire támaszkodva, a létező törvényeket elismerve, közreműködés a törvényes állapot előbbrevitelén a fejlődés szempontjából.” [22]

A társadalmi beilleszkedés, ami erkölcsi értelemben a tiszta Éniség fokára emelkedést, a személyiséggé válást jelenti, ezek szerint nem egyenlő az egyéniség tagadásával. Így az érzéki Éniség fokán eleve adott, a történeti Éniség szintjén elnyomott egyéniség itt a fejlettség legmagasabb szintjén diadalmaskodhat: sajátos vonásaival gazdagíthatja a nagy egész, a nemzet színgazdag összképét.

A nemzet után a következő közösség, történeti hatalom, melybe a tanárnak is be kell tagolódni, az emberiség közössége, a „humanismus”. Ez megóv bennünket a nemzeti egyoldalúságtól, attól, hogy minden más nemzetről megfélemedkezzünk. Ezúton kerülhetjük el azt, hogy saját nemzetünket a „világfejlődés és az egész világ központjának” tekintsük, s így más népeket „szközi állapotra degradáljunk”. „Csodálni magunkat a világ folyásától nem szabad — óvja hallgatóit Schneller —, s ha mi megkívánjuk azt, hogy a mi nemzetünk önállóságát elismerjék mások, a legnagyobb igazságtalanság volna más nemzetek ilyen irányú törekvéseit kicsinyelni, vagy el nem ismerni.” [23] Örökérvényű, ma különösen aktuális gondolatok ezek a népek egymás iránti türelméről, megértéséről.

JEGYZETEK

- [1] Schneller: Didaktika. 1905/6. I. félév. Kolozsvár. Litografált jegyzet, 30—31. p.
[2] Schneller: i. m. 31—32. p. Saját kiemelés.
[3] Schneller: i. m. 34—35. p. Saját kiemelés.
[4] Schneller: i. m. 38. p.
[5] Schneller: i. m. 39. p.
[6] Schneller: i. m. uo. Saját kiemelés.
[7] Lásd: Tóth Lajos: Tessedik Sámuel. Szarvas, 1976. 144. p.
[8] Schneller: i. m. 41. p.
[9] Schneller: i. m. 42. p. Saját kiemelés.
[10] Schneller: i. m. 45. p.
[11] Lásd e kérdésről például: Schneller: Paedagogiai dolgozatok III. kötetének az „Egyetemi tanügyi irányzatokról” c. fejezetét. Hornyánszky, Bp. 1910.
[12] Schneller: Didaktika. 48. p. Saját kiemelés.
[13] Schneller: i. m. 49. p.
[14] Schneller: i. m. uo.
[15] Schneller: Paedagogiai dolgozatok. I. kötet. Hornyánszky, Bp. 1900. Bevezetés. 39. p.
[16] Schneller: Didaktika. 49. p.
[17] Schneller: i. m. 64. p.
[18] Schneller: i. m. 67. p. Saját kiemelés.
[19] Schneller: Javaslat... 52. p.
[20] Schneller: Didaktika. 69. p. Saját kiemelés.
[21] Schneller: i. m. 72. p.
[22] Schneller: i. m. 72—73. p. Saját kiemelés.
[23] Schneller: i. m. 75. p.